

KARAIMSKA ANTROPONIMIA
W XIX–XX W. W ŚWIEŹLE
KSIĄG METRYKALNYCH
KARAIMSKIEGO ZARZĄDU
DUCHOWNEGO
W TROKACH* ☉ *Mariola Abkowicz*

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę
w latach 2006/2007 jako projekt badawczy nr
N104 002 31/0043.

Ostatnie dziesięciolecia przyniosły szybki postęp w rozwoju polskiej onomastyki, opracowano wielkie dzieła materiałowe, takie jak siedmiotomowy „Słownik staropolskich nazw osobowych” pod red. W. Taszyckiego¹, czy też „Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych” K. Rymuta² obejmujące swym zakresem również dane z Kresów Polski (dzisiejsza Litwa i Ukraina). Na podstawie tego słownika powstało wiele prac szczegółowych oraz syntez obejmujących poszczególne kategorie nazw osobowych. Podjęto prace nad opracowaniem antroponimii Polski od XVI do XVIII w. Podejmowana jest tematyka dotycząca historycznych i współczesnych procesów kształtowania imion i nazwisk. Pod kierownictwem A. Cieślíkowej została opracowana baza danych: Fleksja współczesnych nazw własnych. Opracowywana jest również systematycznie tematyka związana z antroponimią regionalną³. Stan badań, zarys problematyki oraz potrzeby w zakresie studiów nad antroponimią polską i Kresów południowo-wschodnich są przedmiotem badań oraz kolejnych opracowań⁴.

Karaimi, jako grupa odrębna od otaczającej ją ludności zamieszkującej Kresy Rzeczypospolitej, przez wieki poprzez przestrzeganie własnej tożsamości języko-

¹ *Taszycki W.* (red.) Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław, 1965–1987. T. I–VII.

² *Rymut K.* Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

³ *Abramowicz Z.* Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich. Białystok, 2003; *Borek H., Szumska M.* Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI w. do roku 1740. Studium społeczno-narodowościowe. Warszawa–Wrocław, 1976; *Rospond S.* Nazwiska Ślązaków. Opole, 1960; *Rospond S.* Słownik nazwisk śląskich: A–F. Wrocław, 1967–1972; *Rudnicka-Fira E.* Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska. Katowice, 2004; *Wolnicz-Pawłowska E.* Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI–XIX wiek. Warszawa, 1993; *Wolnicz-Pawłowska E., Szumowska W.* Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich. Warszawa, 1998.

⁴ *Bubak J.* Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego. Kraków, 1986; *Cieślíkowa M.* (red.) Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, *Malec M.* Kraków 1995–2000; *Rospond S.* Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego na podstawie „Słownika nazwisk śląskich” // Rozprawy Komisji Językowej WTN, 1965. T. V, s. 29–63; *Rymut K.* Nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-motywacyjny. Kraków, 1999–2001. T. 1–2; *Rymut K.* Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999; *Wolnicz-Pawłowska E., Duma J.* Antroponimia Słowiańska // Materiały z IX ogólnopolskiej konferencji onomastycznej. Warszawa, 1996.

wej, religijnej, kulturowej, chroniła się przed asymilacją. Jednym z przejawów odrębności kulturowo-językowej były nazwy własne. Antroponimia karańska stanowi wypadkową wpływów języka karańskiego, hebrajskiego, polskiego, rosyjskiego, ukraińskiego i litewskiego. Do badań nad antroponimią karańską istnieje bogata baza materiałowa w postaci dokumentów życia społecznego Wielkiego Księstwa Litewskiego i Księstwa Halickiego, Cesarstwa Rosyjskiego oraz dokumentów Karańskiego Archiwum Duchownego zdeponowanych w zbiorach prywatnych, bibliotekach i archiwach Litwy oraz Rosji. Niestety duży procent najstarszych dokumentów zaginął w czasie pożarów kienes (świątyń) – XVIII–XX w. podczas ewakuacji archiwum w głąb Rosji podczas I wojny światowej oraz konfiskaty ksiąg metrykalnych przez władze sowieckie w 1940 r.

Kompleksowe badania nad antroponimią karańską z terenów polskich Kresów nie były dotychczas prowadzone. Jednakże wstępne rozpoznanie problemu było podstawą prac Tadeusza Kowalskiego⁵, Włodzimierza Zajączkowskiego, Aleksandra Dubińskiego⁶, Szymona Szyszmara⁷ oraz Anny Sulimowicz⁸. Niniejsza praca jest prezentacją wyników wstępnych badań nad karańskim systemem antroponimicznym.

Używany w XVIII w. jednoelementowy system identyfikacyjny stosowany w deskrypcji jednostkowej typu 'Josef ben Boaz' = 'Józef syn Bogusława', 'Izaak z Trok' lub forma patronimiczna protonazwisk 'Aron Szymonowicz' zostały w wieku XIX zastąpione formą stałą identyfikującą poszczególne osoby w rodzinie. Podstawową informacją charakteryzującą – określeniem dodatkowym – stało się dodane do imienia nazwisko, podlegające jednak w XIX w. i na początku XX w. przekształceniom. W grupie określeń dodatkowych zarejestrowano nazwy patronimiczne, odmiejscowe, odzawodowe, odapelatywne i in. oraz podane powyżej konstrukcje opisowe stanowiące podstawę w procesie kształtowania się nazwisk w dzisiejszej postaci.

Materiał badawczy, eksцерpowany z ksiąg metrykalnych kienes podlegających pod Karański Zarząd Duchowny w Trokach oraz wykazów mieszkańców tychże gmin został podzielony na imiona oraz stojące przy imionach określenia dodatkowe. Zaświadczone imiona (nazwiska) i ich warianty poddane zostały analizie

⁵ Kowalski T. *Karaimische Texte im dialect von Troki* = Teksty karańskie w narzeczu trockim. Kraków, 1929.

⁶ Дубинский А. Караимские имена в Крыму и их семантико-этимологический анализ // *Caraimica*. Warszawa, 1994, s. 189–200.

⁷ Szyszman S. *Les Karaïte d'Europe*. Uppsala, 1989.

⁸ Sulimowicz A. *Imiona Karaimów z Halicza* // *Wśród jarłyków i fermanów. Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci dra Zygmunta Abrahamowicza*. Kraków, 20 kwietnia 2004. Kraków, 2004, s. 143–149.

językoznawczej, mającej na celu określenie procesów słowotwórczych i morfologicznych, jakim podlegała antroponomia karańska w rozważanym okresie.

Zarządzeniem z dnia 13 listopada 1850 r.⁹ o urządzeniu duchownej części u Karaimów guberni Zachodnich wszyscy Karaimi Zachodnich guberni Cesarstwa Rosyjskiego zostali przyłączeni do Taurydzkiego Karańskiego Zarządu Duchownego w Eupatorii na Krymie, w którym na mocy przepisów z 3 marca 1837 r. wprowadzono jednolite standardy administracji duchownej: głową religijnej społeczności karańskiej był hacham rezydujący w Eupatorii, przy każdej kienesie karańskiej urzędowali dwaj duchowni – starszy hazzan i młodszy hazzan oraz szammasz. Przepisy powyższe ustalały zasady prowadzenia karańskiej dokumentacji metrykalnej, które z niewielkimi zmianami obowiązywały na terenach polskich do roku 1945. Na mocy tych przepisów hacham na początku roku zaopatrywał podległych mu hazzanów w zeszyty z ponumerowanymi i przesnurowanymi kartami, zaopatrzone w pieczęć lakową, służące do prowadzenia rejestracji urodzin, ślubów i zgonów. Obowiązek prowadzenia zeszytów należał do starszego hazzana danej kienesy. W końcu roku zeszyty te przekazywane były z powrotem do hachama, który na ich podstawie przedstawiał łączne sprawozdanie roczne do Departamentu ds. Duchownych wyznań obcych oraz gubernatorowi Taurydzkiemu, a po roku 1863 gubernatorowi właściwemu terytorialnie. 8 kwietnia 1863 r. powołany został oddzielny Trocki Karański Zarząd Duchowny¹⁰, na którego czele stanął drugi hacham. Siedzibą hachamatu trockiego były Troki na Litwie. Proces reorganizacji systemu administracji duchownej trwał 6 lat, dopiero 4 lipca 1869 r. hacham taurydzki i odesski Sima Bobowicz przekazał do Trok, na ręce hachama trockiego Izaaka Bogusława Kapłanowskiego, dokumentację kienes trockiej, łuckiej i poniewieskiej za lata 1856–1868¹¹. Zawierały one 430 kart w 99 zeszytach.

Hachamatowi trockiemu podlegały w latach 1863–1914 dżymaty zachodniej Ukrainy (Łuck) i Litwy (Troki, Poniewież) wraz z kienesami i cmentarzami. Po I wojnie światowej w granicach odrodzonego państwa polskiego znalazły się gminy karańskie – dżymaty: w Łucku i Trokach (wcześniej w Rosji) oraz w Haliżu (wcześniej w Austrii). Poza granicami Polski pozostała gmina w Poniewieżu (wcześniej w Rosji, wówczas na Litwie). W 1928 r. natomiast ustanowiona została, z prawem prowadzenia osobnych ksiąg metrykalnych, nowa gmina w Wilnie, do tychczas podlegająca pod okręg metrykalny w Trokach.

⁹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (dalej – ПСЗ-2). С.-Петербург, 1825–1881. Т. XXV, № 24 634.

¹⁰ ПСЗ-2. Т. XXXVIII, № 39 460.

¹¹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Dział Rękopisów (dalej – BLAN DR), f. 301, b. 283.

Przepisy przejściowe z 1924 r.¹² ustalały zadania duchownych karaïmskich dotyczące pełnienia przez nich obowiązków urzędników stanu cywilnego:

1. Hazzani byli upoważnieni do prowadzenia ksiąg metrykalnych wyznania karaïmskiego. Po skończonym roku przedkładali oni swe księgi hachamowi, który po sporządzeniu z nich ogólnych wyciągów przesyłał je do odpowiednich zarządów miejskich, księgi zaś zwracał hazzanowi, który składał je w kienesie.
2. Zapisy w wymienionych księgach powinny być prowadzone w języku polskim. Dopuszczalny był również dosłowny równoległy przekład na język używany przez większość członków społeczności.

Ostateczny kształt uprawnień i obowiązków duchowieństwa karaïmskiego ustalała Ustawa o stosunku państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej¹³ z dnia 21 kwietnia 1936 r., na mocy której językiem urzędowym ksiąg stanu cywilnego był język polski. Wszelkie zapisy w tych księgach dokonywane były w tym języku, tak samo jak odpisy, wyciągi, zaświadczenia, wykazy i inne pisma, wystawiane na podstawie ksiąg stanu cywilnego.

Przepisy dotyczące zasad prowadzenia ksiąg stanu cywilnego uchylono w Polsce po II wojnie światowej dekretemi z dnia 25 września 1945 r. wprowadzającymi przepisy o prawie małżeńskim¹⁴ i o aktach stanu cywilnego¹⁵.

Księgi metryczne z Trok i Wilna, które prowadzone były do roku 1914 w języku rosyjskim w formie narracyjnej, a od roku 1919 w języku polskim, od 1923 r. miały formę tabelaryczną. Księgi łuckie natomiast, również zapisywane po polsku, nie zmieniły formy narracyjnej.

Księgi stanu cywilnego prowadzone przez hazzanów kienes karaïmskich podległych Trockiemu Karaïmskiemu Zarządowi Duchownemu niestety nie zachowały się w kompletnych oryginałach. Część najstarszych nie powróciła z ewakuacji w głąb Rosji archiwum Trockiego Zarządu Karaïmskiego, która miała miejsce w 1915 r. ze względu na zbliżający się podczas I wojny światowej front. Kolejna strata nastąpiła w 1941 r., kiedy to hazzani trocki, wileński i halicki zmuszeni zostali do przekazania posiadanych ksiąg metrykalnych oficerom NKWD. Cudem ocalały jedynie księgi łuckie. W rękach karaïmskich zachowały się pośpiesznie i niezbyt kompletnie robione odpisy ksiąg oryginalnych. Niestety, nie wiadomo do dnia dzisiejszego, jaki jest los większości tych dokumentów, będących nieocenionym źródłem do historii społeczności karaïmskiej.

¹² BLAN DR, f. 301, b. 375.

¹³ Dziennik Ustaw (dalej – Dz. U.). 1936, nr 30, poz. 241.

¹⁴ Dz. U. 1945, nr 48, poz. 271.

¹⁵ Dz. U. 1945, nr 48, poz. 273.

Z okresu zorganizowanej administracyjnej działalności w Trokach zachowała się jedynie część ksiąg metrykalnych: z Trok za lata 1869–1895¹⁶, 1912¹⁷, 1917–1940¹⁸, 1947–1964¹⁹ (zgony do 1973 r.), z Poniewieża – 1859–1905²⁰ (tylko śluby), z Łucka 1869²¹, 1871–1947²², z Wilna 1929–1939²³, z Halicza 1923–1932²⁴ (odpis hazzana Izaaka Abrahamowicza). Stanowi to zarejestrowanych aktów 2319.

W niniejszej pracy przedstawiony został karaïmski materiał antroponimiczny, którego źródłem są zachowane księgi metrykalne kienes karaïmskich podlegające Trockiemu Zarządowi Duchownemu. Składają się nań imiona oraz nazwiska, dwa podstawowe elementy identyfikacji osób, informacje na temat częstości występowania oraz pochodzenia nazwisk, a także dane dotyczące językowych procesów kształtowania się form nazw osobowych.

Karaïmi używali przynajmniej dwóch imion w życiu codziennym: imienia religijnego (*szem ha-kodesz* – imię święte) i świeckiego (*kinnui*)²⁵. Religijne imiona karaïmskie wywodzą się w większości z Biblii hebrajskiej (najpopularniejsze męskie: Józef, Michał, Szymon, Abraam, Jaakow, Gabriel, Isaak, Mojsiej, Eljasz, Mordechaj, Nisan; najpopularniejsze żeńskie: Anna, Rachil, Dewora, Ester, Miłka, Niechama, Sara, Szełomit, Batszewa). Często imiona świeckie były odpowiednikami rosyjskimi lub polskich imion religijnych (Mosze – Mojżesz, Mojsiej; Szełomo – Szełumiel, Szulim, Samuił, Samuel; Mordechaj – Marek, Marcin). Czasem były to imiona nadawane na podstawie podobieństwa do używanych zdrobnień (Batszewa – Basia, Barbara, Beata; Miłka – Małka, Emilia; Szoszana – Zuzanna, Susana; Esfir – Estera, Stella, Tatiana; Rachela – Raisa, Rebeka – Rewiecka, Wiera). Nierzadko w doborze imienia świeckiego kierowano się głównie walorami estetycznymi (Natalia, Wioleta, Wirszawija, Żaneta, Aleksander, Artur, Hamlet). Rejestrowano również imiona pochodzenia turkijskiego, jednakże jedynie w przypadku rodzin pochodzących z półwyspu krymskiego (Arzu, Achbike, Ałtyn, Babakaj, Bekienesz, Bicze, Bijana, Gulusz, Mamuch, Nazły, Sułtan, Teteke). Tradycja nadawania imion zmarłych

¹⁶ BLAN DR, f. 301, b. 288.

¹⁷ Archiwum Karaïmskiego Zarządu Duchownego w Trokach; w rękach prywatnych; brak sygnatur (dalej – AKZDwT).

¹⁸ AKZDwT.

¹⁹ AKZDwT.

²⁰ BLAN DR, f. 301, b. 278.

²¹ BLAN DR, f. 301, b. 290.

²² Akta Gminy Karaïmskiej w Łucku; w rękach prywatnych; brak sygnatur (dalej – AGKŁ).

²³ AGKŁ.

²⁴ W rękach prywatnych.

²⁵ *Sulimowicz A.* Imiona Karaïmów z Halicza..., s. 143–149.

krewnych spowodowała znaczące ograniczenie liczby imion będących w użyciu w latach 1860 - 1970 (męskich 94 i żeńskich 130):

Imiona męskie					
<i>Zarejestrowane urodziny</i>	<i>Nadano imion</i>	<i>Imiona</i>	<i>Formy imion</i>	<i>Imiona podwójne</i>	<i>Imiona turkijskie</i>
Troki (1969–1962)	402	91	144	72	1
Łuck (1869–1950)	90	37	55		
Wilno (1929–1939)	11	5	5	1	
Halicz (1920–1931)	14	12		3	

Imiona żeńskie					
<i>Zarejestrowane urodziny</i>	<i>Nadano imion</i>	<i>Imiona</i>	<i>Formy imion</i>	<i>Imiona podwójne</i>	<i>Imiona turkijskie</i>
Troki (1969–1962)	350	74	117	41	3
Łuck (1869–1950)	70	24	37	2	
Wilno (1929–1939)	7	7	7		
Halicz (1920–1931)	19	9	11		

W imionach zapisywanych w rejestrach urodzin w okresie XIX i XX w. zaobserwować można istnienie form obocznych, w których występują następujące alternacje głoskowe:

a) samogłoskowe:

	<i>Żeńskie</i>	<i>Męskie</i>
e:a		1
e:i		1
e:o	1	1
i:a	1	
i:e	2	1
o:a	1	
u:o		1

w tym zero fonetyczne –
spółgłoska:

	<i>Żeńskie</i>	<i>Męskie</i>
-:a		1
-:h		2
-:ch	1	1

b) spółgłoskowe:

	<i>Żeńskie</i>	<i>Męskie</i>
c:cz	1	
c:z	1	
ch:g	1	
f:t	2	
k:kk	1	
r:rr	1	
s:sz	1	
w:b	3	1

Niektóre imiona pojawiają się
z sufiksami:

<i>Sufiks</i>	<i>Żeńskie</i>	<i>Męskie</i>
-:a	3	
-:sz		7

Nazwisko, nazwa osobowa obowiązkowa, dziedziczna i niezmienna w formie słowotwórczej, fonetycznej i graficznej²⁶ jako kategoria antroponimiczna pojawiła się w społecznościach karaïmskich stosunkowo późno, bowiem dopiero na przełomie XVIII i XIX ww. na skutek administracyjnych decyzji władz państwowych. Wcześniej w powszechnym użyciu była forma imię + patronimicum. Jednakże już w XVIII w. można mówić o istnieniu nazwisk, które w formie niezmiennionej występowały w wiekach XIX i XX (Kobecki, Ławrecki, Malinowski, Szpakowski). Pojawiały się również nazwiska, które później podlegały przekształceniom (Łobanosowicz, Roiecki, Kapłonowski).

W analizowanych XIX i XX w. trockich księgach metrykalnych zarejestrowano 135 nazwisk w 198 formach:

<i>Pochodzenie</i>	<i>Nazwiska</i>	<i>Formy nazwisk</i>
Troki	27	38
Łuck	25	50
Nowe Miasto / Poniewież	23	43
Halicz	9	16
Krym	46	46
Inne	5	5
	135	198

Budowa nazwisk karaïmskich odpowiada zasadom budowy nazwisk polskich²⁷. Wywodzą się one z trzech zasadniczych źródeł: wyrazów pospolitych, imion oraz nazw geograficznych. Przyjmują one sufiksy -ski / -cki, rzadziej, -in / -an / -yn, dla nazwisk wskazujących na relacje przestrzenne lub własnościowe, lub -wicz, -enko dla nazwisk wskazujących relacje rodzinne. Osobną grupę stanowią nazwiska charakteryzujące, odpowiadające nazwom pospolitym.

	-ski / -cki	-in / -an / -yn / -ek / -ik	-enko	-wicz	-ow	Wyrazy pospolite	Inne
Troki	13		1	11			1
Łuck	5	3		8	3	10	
Nowe Miasto	6			14		2	1
Halicz				9			
	24	3	1	42	2	12	2

Zdecydowaną przewagę w tej grupie miały nazwiska o niezmienniej formie (63%) nad nazwiskami podlegającymi przekształceniom (37%).

²⁶ Wolnicz-Pawłowska W., Szulowska W. Antroponimia Polska..., 1998.

²⁷ Rymut K. Nazwiska Polaków..., 1999.

	<i>Nazwiska niezmiennie</i>	<i>Nazwiska podlegające przekształceniom</i>
Troki	20	7
Łuck	13	12
Nowe Miasto	15	8
Halicz	5	4
Krym	46	
Inne	5	
	104	31

W nazwiskach rejestrowanych w księgach w okresie XIX i XX w. zaobserwować można następujące alternacje

a) samogłoskowe:

<i>Samogłoski</i>	<i>Troki</i>	<i>Nowe Miasto</i>	<i>Łuck</i>	<i>Halicz</i>
a:o	4	2	1	
a:u	1		1	
e:i		1	1	
e:y	1			
i:e		1		
i:ju			1	
i:j		1		
i:y			1	
o:a	2	2		2
o:e			1	
o:ó		1		
o:u	1	1	3	
o:y		1		
u:a				1
u:o			1	
y:i		3		

b) spółgłoskowe:

<i>Spółgłoski</i>	<i>Troki</i>	<i>Nowe Miasto</i>	<i>Łuck</i>	<i>Halicz</i>
d:t		1	1	1
h:g				1
r:rz	1			

w tym spółgłoska – zero fonetyczne, zero fonetyczne - spółgłoska:

<i>Oboczność</i>	<i>Troki</i>	<i>Nowe Miasto</i>	<i>Łuck</i>	<i>Halicz</i>
-:d			1	
H:-				1
z:-				1

oraz następujące alternacje sufiksów:

<i>Sufiks</i>	<i>Łuck</i>	<i>Troki</i>
-:-ow	3	
-ow:-owicz	1	
-owicz:-		1
-:-ski	1	
-:-yn	1	
-in : -ek : -ik	1	

Analiza wskazanych ksiąg i dokumenty metrykalnych pokazuje, jak bardzo odzwierciedlają one życie społeczności. Chociaż w suchy i lakoniczny sposób to jednak wiernie opisują ludzkie dzieje, z ich radościami i nieszczęściami. Niewątpliwie są wielką skarbnicą danych genealogicznych, nazw osobowych, imion i nazwisk, i świadectwem życia narodu, jego obyczajowości, zdrowotności, migracji, przemian następujących na przestrzeni jego historii oraz związków ze społecznościami sąsiadującymi. Na przełomie wieków XIX i XX, a szczególnie w okresie międzywojennym, można było zaobserwować wiele wyjątkowych, ciekawych zjawisk społecznych zachodzących wśród Karaimów, otwierających się wówczas na świat zewnętrzny, a jednocześnie zachowujących tradycję, kulturę i odrębność narodową. Znaleźć można odbicie tych zjawisk również w brzmieniu nazwisk i imion członków społeczności karaimskiej.